

Les interaccions orals en petits grups

Una oportunitat d'aprenentatge cognitiu, social i identitari

Míriam Turró Amorós

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

DEPARTAMENT DE DIDÀCTICA DE LA LLENGUA I LA
LITERATURA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROGRAMA DE DOCTORAT
“DIDÀCTICA DE LA LLENGUA I LA LITERATURA”

LES INTERACCIONS ORALS EN PETITS GRUPS.
Una oportunitat d’aprenentatge cognitiu, social i identitari

TESI DOCTORAL PER OPTAR AL TÍTOL DE DOCTORA PER LA UNIVERSITAT DE
BARCELONA

PRESENTADA PER MÍRIAM TURRÓ AMORÓS
DIRECTOR DE LA TESI: Dr. JULI PALOU SANGRÀ
CODIRECTORA DE LA TESI: Dra. ALBA AMBRÓS PALLARÈS
TUTOR DE LA TESI: Dr. JULI PALOU SANGRÀ

BARCELONA, febrer de 2013

INTRODUCCIÓ

No hay vida sin diálogo. Y en la mayoría del mundo la polémica ha substituido hoy al diálogo.

(Camus, 2002)

Donar la paraula a algú o bé respectar el torn de paraula de l'altre són expressions i accions que sovint es pronuncien i es produeixen quan es conversa. Des del punt de vista semàntic, d'aquestes expressions em semblen especialment remarcables els verbs *donar* i *respectar* perquè mostren una consideració i un tenir en compte l'altre.

Certament, les relacions humanes es basen en un joc de donar, prendre i cedir la paraula; un diàleg on les posicions es creen i recreen en la mesura en què els participants hi col·laboren. L'expressió d'un punt de vista a través del llenguatge implica un posicionament personal en què s'expliciten els coneixements del parlant, a la vegada que pressuposa un coneixement sobre els sabers i les creences del receptor.

La conversa és un tipus particular de comunicació, de diàleg espontani que té com a tret primordial el fet que és immediat; res és prefixat, ni els temes, ni les durades dels torns de paraula, i es regula i discorre a mesura que es produeix la interacció entre els participants. Els enunciats dels interlocutors tenen sentit en la mesura en què s'articulen en el discurs de l'altre i que, per tant, contínuament es refan i s'actualitzen.

És indubtable que la construcció activa dels sabers en general demana diàleg. Conversar a través de les paraules condueix a conversar amb el pensament dels altres i a la vegada amb el propi; és a dir, pensar i dialogar a través i amb el pensament dels altres. És per això que em semblen pertinents les paraules de Puigverd (2012) quan assenyala que en la mesura que el centre escolar pot «frenar el desgavell exterior i proposar la seva ànima» ja compleix amb el seu objectiu, ja té un sentit: actuar com a contrast dialèctic.

Sovint, l'etimologia ens aporta elements de reflexió, no solament sobre l'evolució dels mots, sinó també referent al seu valor epistèmic. En tenim un exemple molt clar, precisament, en el verb *pensar*. A l'antiguitat, quan havien de pesar una mercaderia, utilitzaven la *romana*. En llatí, aquesta balança era anomenada *pendere* o *pensum*, que significa penjar o colgar i que després va derivar en *pensar* que semànticament, en les llengües romàniques, feia referència no solament a l'acció de pensar, sinó també a meditar o exercir la intel·ligència.

Resulta interessant adonar-se que del verb *pendere* també deriva la paraula *pondus*, que significa pes, nom a partir del qual es forma *ponderare*, d'on deriva el terme *ponderar*. Aquest mot, tot i pertànyer al camp del pes, va ser utilitzat per designar qualitats mentals. Sabem que *ponderada* és aquella persona que sospesa amb cura tot allò que envolta un assumpte abans de prendre una decisió. En aquest sentit, podem equiparar l'acció de *pensar* amb l'acció de *pesar*, és a dir, d'avaluar una situació abans de prendre una decisió. Tanmateix, una cosa *impensable* faria referència a allò que no es pot equiparar, pesar; que no s'ajusta al pensament racional.

A les primeres ratlles d'aquest treball afirmava que el pensament no el construïm sols, sinó que necessitem els altres. En aquest sentit, l'aula és un espai idoni per aquesta presència de l'altre i per tant on es pot dur a terme el procés de sabers compartits.

Fins fa poques dècades, a les aules aquest «altre» sempre era el mestre¹ perquè esdevenia el posseïdor del saber. Se li atribuïa la propietat del participant expert que tot ho sabia, que tot ho gestionava i que tenia resposta a qualsevol dels interrogants que es plantejaven a l'aula. Aquest privilegi s'ha fet palès, sobretot, pel que fa als grans espais de temps en què el mestre parlava. Sovint, el docent ha disposat i disposa d'importants moments de possessió de temps per intervenir, mentre que la resta, els alumnes, escolten.

En aquest desplaçament del mestre de transmissor dels sabers a gestor de construcció de coneixement, és indubtable que també hi ha contribuït la nova concepció del coneixement pel que fa a la seva accessibilitat, a la interconnexió de sabers i a la seva evolució a partir del treball en col·laboració. Aquests canvis es tradueixen també al món educatiu en la gestió, transmissió i, evidentment, en el paper del docent.

Ara, el repte que se'ns planteja és gosar a donar la paraula, a obrir l'aula més enllà de fer preguntes que impliquin un *sí* o un *no* de resposta; a estimular el plantejament de preguntes per part dels alumnes, però sobretot, a obrir espais de negociació. El docent ha passat de tenir un paper merament transmissor a esdevenir un facilitador i provocador de situacions d'aula que afavoreixin que els alumnes es qüestionin i requestionin sabers i valors per tal de fer-se i crear criteri. En aquest sentit, la feina del mestre és molt més compromesa i a la vegada fonamental en la formació de valors democràtics. Aquest paper del docent implica necessàriament un canvi en el fer a l'aula. El mestre ja no és l'únic gestor perquè la interacció i el diàleg dels i amb els alumnes esdevé determinant en aquesta funció.

A casa, però també a l'escola, s'inicia als alumnes a la conversa, que és allò que caracteritza la civilització com a tal. Quan els nens tenen el seu primer contacte amb l'escola porten una experiència lingüística amb la llengua o llengües familiars com a protagonistes; la base lingüística que han anat construït a casa i que els ha servit per comunicar-se amb els que tenen més a prop. Aquest dipòsit lingüístic embrionari és fonamental, però no suficient per poder establir vies de comunicació amb la resta dels participants que es trobaran a l'aula i a l'escola. Els nens no aprenen la llengua per casualitat, sinó que l'aprenen quan l'usen per participar en la vida de la comunitat. En aquest sentit, l'aula esdevé un espai especialment privilegiat perquè en el diàleg amb la persona adulta i amb els companys i companyes,

¹ Evitem l'ús sistemàtic de la forma masculina i de la forma femenina per no fer feixuc el text i per evitar problemes de concordança entre els sintagmes.

els alumnes disposen de la possibilitat de contrastar i de reinterpretar les seves representacions del món. El llenguatge, en aquest sentit, actua com a mediador social.

A partir de l'ús de la llengua i més concretament amb la conversa com a forma d'interacció oral per excel·lència, podem conèixer i reconèixer veus diferents a la nostra i, de forma especial, la dels altres i la del nostre passat col·lectiu. Ara bé, allò que és innegable és que, a parlar, se n'aprèn parlant. Això ens porta a afirmar que és indispensable que la llengua oral no solament entri a l'aula, sinó que hi romangui per esdevenir l'expressió del pensament dels alumnes a partir del seu ús.

Sabem que s'aprèn per contrast entre allò que sabem i allò que és nou i allò que ens aporta l'altre. Des de qualsevol disciplina sabem que això és així: els científics exposen els seus coneixements basats en les investigacions fetes que després posen en comú amb altres investigadors. El progrés es produeix perquè es debaten les creences i per tant, la realitat la construïm en la mesura que interactuem amb els altres. S'aprèn quan les concepcions dels altres es posen en contacte i es contrasten amb les pròpies per crear un espai de reflexió que pugui donar lloc a una modificació o transformació del pensament.

Des de l'aula, com a docents, veiem i vivim què passa des del punt de vista discursiu quan es produeixen les interaccions amb tots els participants del grup. Es donen i prenen els torns de paraula per expressar el pensament propi. Es contrasta amb el dels altres i, normalment, aquest procés és mediatitzat pel mestre. Rarament són els alumnes els que duen a terme aquesta tasca. En ocasions un dels discents assumeix el paper de «moderador», però en realitat allò que gestiona són els torns de paraula, mentre que la mediació i la funció de moderació sovint tornen a quedar en mans del docent.

Després de dècades fent de mestra als nivells de primària i posteriorment a secundària i a la universitat, i a partir de la pràctica diària i de lectures, puc disposar d'elements que em proporcionen un coneixement bastant aproximat de les relacions i dels discursos orals que s'estableixen entre els docents i els alumnes a l'aula. Ara bé, no passa el mateix quan es tracta de dur a terme una tasca en què els alumnes treballen a l'aula en petits grups. El seguiment i l'observació de cadascun dels agrupaments que podem fer, en el millor dels casos, és parcial i escapçada. Sovint ens resulta difícil poder analitzar el treball dels alumnes de manera continuada al llarg de tota la tasca que estan realitzant perquè són diversos els grups que treballen de manera simultània.

És per aquest motiu que la recerca que aquí presento parteix de la intenció de poder analitzar què succeeix quan els nens treballen sense la presència continuada de l'adult. Allò que m'interessa observar i reflexionar és com els alumnes duen a terme el procés de construcció de sabers, com gestionen, també des del punt de vista social, les interaccions i les negociacions per tal d'arribar a acords i què succeeix, què fa el grup, quan no poden arribar a aquests acords. En aquest sentit, comparteixo el punt de partida d'Ambrós (2009) que considera fonamental el coneixement psicològic i pedagògic de com aprenem.

Sánchez (2008) proposa tres possibles dimensions per analitzar les interaccions a l'aula en funció de si ens centrem en el *què* o qualitat del contingut generat a la interacció; el *com* o tipus d'estructures de participació que es duen a terme; i finalment, en el *qui* és el responsable. Aquesta darrera dimensió permet establir el grau d'apropiació dels alumnes en l'elaboració d'aquest contingut. A la nostra investigació el *qui* i el *com* són fonamentals perquè a partir de l'assumpció dels papers enunciatius o *qui*

pren un rol o un altre a la interacció i *com* assumeixen aquests papers, podem arribar a entendre una mica més el procés que es dona quan els alumnes aprenen sense, o gairebé sense, la presència de l'adult.

Tenint en compte aquest *qui* i *com*, un dels objectius principals d'aquesta recerca és analitzar la relació que s'estableix entre la construcció conjunta del discurs de l'aula i els aspectes cognitius quan els alumnes estan treballant en petits grups; és a dir, entre els moviments discursius i els cognitius. He volgut analitzar els processos dialògics que es produeixen quan els participants interactuen a l'aula i especialment, quan aquesta gestió la realitzen els propis alumnes. Ens ha interessat investigar els rols, les postures enunciatives que adopten els alumnes; és a dir, com els alumnes assumeixen els enunciats que emeten i de quina manera els modifiquen, si és el cas, a partir de la interacció amb l'altre. Això m'ha portat, indiscutiblement, a analitzar quins són els contextos que poden propiciar que els enunciats dels alumnes entrin en conflicte o negociació per tal de poder resoldre un repte cognitiu que se'ls presenta.

En la investigació s'intenten veure i analitzar aspectes molt concrets des de la disciplina de la lingüística: els enunciats i els papers i moviments enunciatius. Tot plegat, sense oblidar que la investigació es troba immersa en un context d'acció educativa i cognitiva molt clara. L'objectiu dels docents de cinquè de primària amb qui he treballat consisteix a gestionar i construir coneixement amb els alumnes a partir de dos gèneres discursius ben diferents, con són el científic i el narratiu.

Les qüestions que he destacat es poden agrupar al voltant de tres interrogants: com es dirigeixen els participants als altres? qui es dirigeix a qui? com gestionen els desacords quan no hi ha la presència de l'adult? Aquest serà el punt de partida, perquè el propòsit d'aquest treball és conèixer com els alumnes gestionen, tant des del punt de vista cognitiu com social, les interaccions verbals. Entenc que qualsevol intent d'innovació en el camp educatiu referent a l'oralitat ha de tenir en compte les interaccions que es produeixen entre els infants i el mestre, però també entre ells.

Les qüestions tractades fins aquí es presenten en aquesta obra en l'ordre que es detalla a continuació:

Al primer capítol, s'exposen les idees principals sobre el terme *interacció* com a marc i punt de partida d'aquesta investigació. Es mostren quines són les aportacions que les diferents disciplines han dut a terme pel que fa al terme interacció i s'expliciten quins són els elements constitutius i com s'organitzen. Aquí també faig referència a la teoria de l'enunciació i a la importància que tenen les diferents veus que apareixen al discurs en la situació d'interacció de la conversa. El capítol finalitza amb la concreció de la interacció en el context de l'aula, que és l'espai on duem a terme la recollida de dades.

Al segon capítol explico els objectius de la recerca, que es concreten a partir de les preguntes d'investigació que ens proposem en aquesta obra. Són cinc els interrogants que em plantejo en aquest treball. El primer fa referència a la naturalesa dels papers enunciatius que s'estableixen entre els participants de la conversa, la seva distribució i els possibles canvis que es produeixen. El segon interrogant tracta sobre la relació entre els canvis de papers enunciatius i el pensament i la construcció de sabers. El tercer planteja si unes postures enunciatives concretes determinen que hi hagi o pugui haver un canvi en el marc interactiu. El quart interrogant fa referència a la relació entre els papers enunciatius i els processos de negociació que s'estableixen a les converses. Finalment, el cinquè i darrer planteja si els tipus de papers que entren en joc en una negociació són els mateixos si es tracta d'un text narratiu o bé d'un científic.

Al tercer capítol d'aquest treball faig referència al paradigma de recerca i a les opcions metodològiques. L'enfocament, a partir del qual analitzo les interaccions que s'estableixen entre els participants, és l'etnogràfic perquè explora la naturalesa dels fets socials particulars. En el nostre cas ho concretem en l'etnografia educativa. En aquest mateix capítol es descriuen les categories d'anàlisi, és a dir, els conceptes de la investigació que es poden definir d'una manera clara. Explicito com s'han construït les categories i posteriorment passo a detallar quines són les que tinc en compte en aquest treball. Es mostren també els instruments de recerca utilitzats per obtenir les dades i s'expliquen les principals eines d'anàlisi d'aquestes dades que en el nostre cas han estat les transcripcions. Es detallen i justifiquen els criteris que he tingut en compte en la seva elaboració i se'n presenta un exemple. La transcripcions completes que s'han elaborat es poden consultar a l'annex digital d'aquest treball.

Tanquem aquest tercer capítol referint-nos als requisits que he tingut en compte en aquesta recerca, i més concretament fem referència al context escolar, als protocols i als participants. Seguint els principis de la recerca etnogràfica, presentem un estudi centrat en un marc real: l'escola i les aules, amb l'objectiu de generar dades que siguin rellevants. Aquestes dades són objecte d'una anàlisi posterior en profunditat. Tot plegat condueix cap a una lectura interpretativa sobre com són les coses.

El quart capítol constitueix el nucli de la recerca que presentem. Es mostra l'anàlisi de les dades de què disposem. Aquesta anàlisi se centra en l'observació de tres grups de quatre alumnes, cadascun de cinquè d'Educació Primària. De cada grup s'analitzen tres sessions relatives al text científic i dues del text narratiu, que suposa l'estudi d'un total de quinze sessions.

L'anàlisi de cada sessió s'inicia amb l'explicitació del context d'aula. A continuació s'hi mostra l'esquema dels aspectes temàtics més rellevants de la sessió. Posteriorment es du a terme l'anàlisi de la interacció pròpiament dita, tenint en compte les dimensions interlocutiva i enunciativa. L'anàlisi de cada sessió finalitza amb les conclusions principals dels aspectes enunciatius que apareixen a la interacció.

El cinquè capítol d'aquesta obra fa referència als resultats, a la discussió d'aquests resultats i a les conclusions de la investigació. Pel que fa als resultats, s'ofereix una visió àmplia dels papers enunciatius que apareixen a les interaccions, dels processos de negociació i de les funcions de gestió que hi ha al darrere dels enunciats que emeten els participants. En aquest mateix capítol es recull també la discussió dels resultats de la investigació, on es contrasten els resultats obtinguts amb les preguntes d'investigació formulades al segon capítol. Posteriorment, la discussió se centra en les opcions metodològiques que he adoptat en aquest treball i finalment en els estudis i autors citats al marc teòric. El capítol finalitza amb una conclusió final.

Aquest treball es clou amb els annexos. Al primer (annex I) presentem un quadre síntesi de les dues seqüències didàctiques (la del text científic i la del narratiu), així com també dos quadres en què destaquem els aspectes fonamentals que observarem i tindrem en compte en el desenvolupament de les sessions de la seqüència. En aquest annex I també hi figura el material que vam elaborar amb els docents i que vam donar als alumnes. A l'annex II es recullen les transcripcions que hem dut a terme en aquesta investigació.

Com és d'esperar, els resultats i les conclusions de la investigació no es poden generalitzar al conjunt del sistema educatiu. Com diu la literatura sobre l'etnografia escolar, les generalitzacions se situen en l'àmbit

del que és particular; ara bé, els resultats es poden prendre com un punt de referència per als processos de l'ensenyament de l'oral en general i de la interacció en particular.

Un cop exposades les línies generals de la recerca, presentaré les raons que justifiquen l'interès de qui la condueix, perquè en una recerca qualitativa i, més concretament en l'etnogràfica, aquesta justificació és necessària.

De manera paral·lela a la docència en diferents nivells educatius, durant el curs 2007-2008 vaig cursar el programa de màster de recerca en Didàctica de la Llengua i la Literatura a la Universitat de Barcelona. En aquell moment vaig tenir l'oportunitat d'aprofundir en el paradigma etnogràfic i, més concretament, en com poder fer recerca a l'aula, un àmbit que fins llavors només coneixia de manera superficial.

També en paral·lel a aquests estudis, la participació des de l'any 2008 en els treballs del grup Plurilingüïsmes Escolars i Aprenentatge de Llengües (PLURAL) de la Universitat de Barcelona m'ha permès aprofundir en aspectes d'interacció i de llengües a l'aula i m'ha donat i em dóna l'oportunitat de poder compartir i contrastar amb els membres del grup dubtes, recerques i punts de vista.

Aquestes activitats de formació i de treball conjunt amb altres professionals iniciades l'any 2008, afegides a la pràctica diària en els diferents nivells del món educatiu, van obrir un nou espai al meu rol de docent que es va concretar en el de docent-investigador a l'aula. Tot plegat, obria la possibilitat de disposar d'un corpus de dades per poder analitzar i reflexionar sobre allò que succeeix a l'aula i que s'ha intentat exposar en aquest treball. En aquest sentit, comparteixo plenament la idea de Camps i Guasch (2010, p.87) que consideren que «la formació en didàctica de la llengua del professorat, tant la inicial com la permanent, es concep sobretot com una formació en la reflexió [...] Un anar i venir entre l'observació i l'anàlisi del que s'esdevé a les aules i els fonaments teòrics en què se sustenten els coneixements actuals en didàctica de la llengua».

No voldria acabar aquesta introducció sense referir-me al gran desafiament que tenim els docents de crear espais de diàleg, d'ensenyar a conversar a partir de la pràctica i de la reflexió d'aquesta pràctica. Crec que en la mesura en què tinguem més dades pel que fa a com els alumnes dialoguen, i en el nostre cas, com aprenen a modelar les negociacions, com adquireixen coneixement quan treballen entre iguals o amb una presència molt menor de l'adult, podrem reflexionar sobre com nosaltres podem afavorir aquest procés.

Com a docents, un dels nostres reptes prioritaris és que els alumnes esdevinguin ciutadans amb pensament propi i reflexiu perquè puguin desenvolupar-se en un món que, indiscutiblement, es troba amb grans canvis i transformacions; un món en què el diàleg amb els altres esdevé fonamental.